№ 165 Սեպտեմբերի 19 (Հոկտեմբերի 1) 1880 Սեպտեմբերի 19 (Հոկտեմբերի 1) № 165

ՒՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ
Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն Խմբագրատան մէջ:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Мшакъ“.

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մայրենի լեզու:—Ներքին տեսութիւն: Նամակ Գանձակից: Ներքին լուրեր:—Արտաքին տեսութիւն: «Голосъ» լրագրի թղթակցութիւնը: Հայաստան:—«Մշակի» հեռագիրներ:—Յայտարարութիւններ:—Բանասիրական: Նամակ Բագուից:

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

—

Ամենապայծառ օրինակ այն ճշմարտութեան, որ ազգութիւնը գլխաւորապէս մայրենի լեզուի մէջն է, մայրենի լեզուով է պահպանվում, կարող է մեզ համար լինել Ունգարիան:

Յայտնի է որ ունգարացիները մի վայրենի ֆիննական ցեղին պատկանող ազգ են, որոնք եկան Եւրոպա Ասիայի խորքերից և զետեղվեցան Եւրոպայի այն երկրի մէջ, որ այժմ Ունգարիա է կոչվում: Ցեղով նրանք տարբեր էին բոլոր եւրոպական ազգութիւններից, կրօնով նրանք կռապաշտ էին, նրանք կորցրին իրանց առաջվայ հայրենիքը, Ասիայի խորքերից, Եւրոպա տեղափոխվելով: Եւրոպա գալով նրանք ընդունեցին կաթօլիկութիւնը: Ուրեմն նրանք փոխեցին համ իրանց հայրենիքը, համ էլ իրանց կրօնը,— բայց գարձեալ պահպանեցին իրանց ազգութիւնը: Այդ բաւական չէ: Այժմեան անտրոպօլօգիական գիտութիւնը ապացուցեց, որ այժմեան ունգարացիները այլ ևս չեն պատկանում իրանց արիւնով այն հին ցեղին, որ գաղթեց դէպի Եւրոպա, այլ խառնվելով իրանց շրջապատող եւրոպական ազգերի հետ, ունգարացիները այժմ ցեղով եւրոպացիներ են դարձել:

Բայց չընայելով որ թէ հայրենիքը, թէ կրօնը, թէ ցեղը փոխվել է այդ ազգութեան մէջ, այնու ամենայնիւ ունգարացիները պահպանեցին իրանց ազգութիւնը միմիայն իրանց մայրենի լեզուի շնորհով և ունգարացրել են մինչև անգամ իրանց երկրում ապրող և իրանց շրջապատող գերմանացիներին և ալավեաններին:

Ուրեմն, ուրեմն, մեծ դեր է խաղում մայրենի լեզուն: Այն ազգութիւնը որ պահպանել է իր մայրենի լեզուն, նա կը պահպանի իր ազգութիւնը, թէ կուզ փոխէր իր կրօնը և փոխէր իր հայրենիքը:

Ի հարկէ կրօն փոխելը անպատճառ հարկ չը կայ, բայց երբ որ մի ազգութիւն հաւատացած է որ կրօնի մէջն է միայն իր ազգութիւնը, բայց մի և նոյն ժամանակ արհամարհում է և մոռանում է իր մայրենի լեզուն, ինչպէս այդ պատահել է, օրինակ, Վրաստանի հայերի հետ,—այն ժամանակ ազգը վտանգի մէջ է գտնվում կորցնել և իր ազգութիւնը:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԳԱՆՁԱԿԻՑ

—

Սեպտեմբերի 10

Միացեալ Ընկերութեան անուամբ ժողոված եմ իմ բարեկամներից 29 ր.: Ուղարկելով ձեզ այս գումարն, խնդրեմ խոնարհաբար հասուցանել յիշեալ ընկերութեանց հայոց, տպելով նուիրատուաց անուններն ձեր պատուական թերթի մէջ:

Գրիգոր քահանայ Թումանեանց 2 ր., Օհաննէս Տէր-Ներսէսեանց 5 ր., Գրիգոր Իսահակեանց 5 ր., Ավետիս Նսամանեանց 2 ր., Մարտիրոս Նաբաթեանց 10 ր., օրիորդ Հռիփսիմէ Նաբաթեանց 5 ր.: Ընդամենը 29 ր.: Ես այս նամակիս հետ ուղարկում եմ նաև 32 ր.: Խնդրեմ խոնարհաբար հասուցանել Վան քաղաքն, սրբազան Խրիմեան Հայրիկին, վասն չիւանդանոցի Վան քաղաքի, տպելով ձեր լրագրի մէջ նուիրատուաց անուններն:

Բժիշկ Արտեմ Համասփիւռ 10 ր., Մարտիրոս Նաբաթեանց 10 ր., Գրիգոր Իսահակեանց 5 ր., Օհաննէս Տէր-Ներսէսեանց 5 ր., Գրիգոր քահանայ Թումանեանց 2 ր.: Ընդամենը 32 ր.:

Մարտիրոս Նաբաթեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Այս օրերս հրատարակվեցաւ ԹԻՖԼԻՍԻ մէջ, Գլխաւոր Կառավարութեան տպարանում դօկտոր Գրիգոր Արծրունու դասախօսութիւնը «Սովը Թիւրքաց Հայաստանի մէջ» գերմանական թարգմանութեամբ: Դասախօսութիւնը թարգմանել է պ. Աբրահամ Ամիրխանեանց: Բրօշիւրի վերնագիրն է «Die Hungersnoth in Turkisch-Armenien» և ծախվում է թէ «Մշակի» խմբագրատան մէջ և թէ «Կենտրօնական գրավաճառանոցում:» Բրօշիւրի գինը 20 կոպէկ է:

—

Մեզ հաղորդում են, թէ Լօռու գիւղերում թափառում է մի երիտասարդ, որը ձևացնում է իբրան Լազարեան ճեմարանում աւարտած, և զանազան գիւղերում վարժապետի պաշտօն ընդունելով, մի քանի ամիս ծառայում է, և մի տարվայ ռոճիկը ստանալով փախչում է: Մի և նոյն պարոնը մի գիւղում իրան ձևացրել էր ակցիզնի չինովնիկ, վերջը խաբեբայութիւնը յայտնվելով սաստիկ ծեծ էր կերել գիւղացիներից:

—

Մի երիտասարդ ներկայանում է ՕԶՆՈՑ ուսումնարանի հոգաբարձու տէր Տ. Ա. քահանային և խնդրում է վարժապետի պաշտօն: Հոգաբարձու տէր հայրը պատասխանում է, թէ այդ պաշտօնը կը ստանայ այն ժամանակ, երբ բոլոր հոգաբարձուներին մի լաւ ճաշ կը տայ: Երիտասարդը միկիտանխաններից մէկի մէջ ճաշ է պատրաստել տալիս և հրաւիրում է բոլոր հոգաբար-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱԳՈՒԻ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

—

«Մշակի» մէջ ոչ սակաւ անգամ քննված է և դեռ Բագուի «Մարդասիրական ընկերութեան» գործունէութիւնը: Իսկ ես այս անգամ իմ կողմից պիտի աշխատեմ մի փոքրիկ լոյս ձգել այդ հիմնարկութեան մի քանի մթին կէտերի վրա:

Մի կողմից գործունէութեան խիստ ընդարձակ նպատակ, միւս կողմից, ամենաչնչին արդիւնք, որին կարողացել է հասնել ընկերութիւնը—ահա այդ է, որ շատ զարմացնում է ամեն մէկին, որոնք հետաքրքրվում են ծանօթանալ նրա գործունէութեան հետ: Ընկերութեան նպատակն է տարածել կրթութիւն Ռուսաց Կայսրութեան հայ ժողովրդի մէջ: Ինչպէս երևում է, աշխատութեան այդ սահմանը խիստ ընդարձակ է, և մեր հասարակութեան պէտքերի վերաբերութեամբ կատարելապէս բաւականացուցիչ է: Բայց գործի մէջ երևում է, որ ընկերութիւնը իր գոյութեան տասը տարվայ ընթացքում հիմնել է միայն երկու դասատներից բաղկացած մի դպրոց, որի կազմակերպութիւնը ներկայացնում է հակամանկավարժական հափազանց թերութիւններ, և բացի այս դըպրոցից, իր ծախքով պահում է երկու—երեք թօշակաւոր աշակերտներ բարձր ուսումնական հիմնարկութիւնների և վարժապետական սեմինարիաների մէջ: Դա մի իրողութիւն է, որ ուշադրութեան արժանի է, և աւելի զարմացնում է մեզ այն պատճառով, որ մի և նոյն նպատակ ունեցող հիմնարկութիւնները Թուրքական Հայաստանում արագութեամբ յառաջադիմութիւն են անում և աւելի համակրութիւն են գտնում մեր մէջ: Մինչդեռ մենք շատ անգամ մոռանում ենք, թէ «Մարդասիրական ընկերութիւնը» գոյութիւն ունի մեզ մօտ:

Մեզ կը հարցնեն՝ արդեօք ինչ է ընկերութեան մի այսպիսի անշարժութեան պատճառը: Այդ հարցին պատասխանելու համար պէտք է բացատրել ընդհանուր պատճառները, որոնք առհասարակ աւելի են լինում այս տեսակ հիմնարկութիւնների անաջողութեանը: Առաջին տեղը այդ պայմանների մէջ բռնում է ընկերութեան գործերը կառավարող ընդունակ մարդիկների բացակայութիւնը, որոնք ուղիղ կերպով հասկացած լինէին ընկերութեան նպատակը:

Սկզբից խորհրդի անդամներ ընտրված են եղել ընկերութեան հիմնողներից, որոնք կոչվում են «պատուաւոր» անդամներ, և այս կոչումը վայելում են միայն այն պատճառով, որ նուիրել են փողերի բաւական նշանաւոր մի գումար: Այսպիսով, ոչ մի թարմ մարդ, ոչ մի ներկայացուցիչ ինտելիգենցիայի, որոնք փող չէին նուիրած, և չէին կարող յայտնվել ընկերութեան կառավարիչների շարքում: Շատ պարզ է, որ գործի կառավարութիւնը պիտի ընկնէր մեռած ձեռքերի մէջ:

Լինելով ըստ մեծի մասին անկիրթ վաճառականներ, և իրանց հայեցողութեան կէտից նայելով մի բարեգործական հիմնարկութեան վրա, դրանք վճռեցին՝ իրանց երկու դասատնից բաղկացած դպրոցը բաց անել Բագուի մէջ: Այդ միտքը այն կողմից աւելի նպաստաւոր էր նրանց համար, որ դրանով խորհրդի և ընկերութեան անդամները կազատվէին իրանց որդիները գիմնազիա ուղարկելու դժուարութիւնից, ուր ուսում վերջացնելու համար պէտք էր գոնէ եօթ տարի, իսկ իրանց բաց արած դպրոցում երկու տարվայ մէջ նրանց որդիները ձեռք կը բերէին այնքան գիտութիւն, որ բաւական կը լինէր նստել խանութում և անգրագէտ կերպով նշանակել վաճառքների ծախսը: Այստեղից հասկանալի է վարժապետների ընտրութիւնը, որոնց մեծ մասը զուրկ են լինում մինչև անգամ պրօգիմնազիայի վկայականից: Այստեղից յայտնի է և այն, թէ ինչու մի այնպիսի ինքն ըստ ինքեան գեղեցիկ հիմնարկութիւն, որպէս է դպրոցը, չէ թողնում որ և իցէ իրական հետքեր, և ժողովրդական դպրոցների տեսչութիւնը ամեն անգամ անհրաժեշտ է համարում ցոյց տալ նրա հակամանկավարժական դրութիւնը: Դուք կը հարցնէք, թէ ինչ էր շինում մինչև այդ ժամանակ ինտելիգենցիան, և ինչ էր անում ընդհանուր ժողովը: Ինչ որ վերաբերում է առաջինին, սկզբում նա գործին չէր մասնակցում, բայց երբ որ այդ օգտաւէտ գործը ընկաւ նրա ձեռքը, այն ժամանակ իր սովորական ծուլութեամբ սկսեց ձանձրանալ, սկսեց տաղտկանալ, և նոյն ծուլութեամբ շարունակում է մինչև այսօր: Իսկ ընդհանուր ժողովը, որ բաղկացած էր մանր վաճառականներից, չէր համարձակվում ձայն բարձրացնել իր բարերարների (հիմնադիրների) առաջև, և այսպիսով ընկերութիւնը տարէցտարի քարշ էր տալիս իր գոյութիւնը, առանց հասարակութեան ուշադրութեան և առանց ինտելիգենցիայի մասնակցութեան:

Խորհրդի անդամների թւում (կանօնադրութեան համեմատ նրանք ինն հոգի պէտք է լինեն) այժմ դժուար չէ գտնել կրթված մարդիկ, որոնցից մէկը, օրինակ, կարելի է համարել պ. Անտոնովին (նախկին ազատամիտ մանկավարժը, յետոյ հաշտարար միջնորդ— Мировой посредникъ — իսկ վերջը գաւառապետ) որը աւարտել է Մօսկվայի համալսարանում: Բայց ճշմարիտն ասած, ես այն կարծիքի եմ, որ շատով կարելի է հաւատալ այն տեսակ մարդիկների անկեղծ անձնանուիրութեանը դէպի ժողովրդական կրթութեան գործը, որպիսիներն են՝ Առաքել Ծատուրով կամ Մատաթով, որոնք իրանց սեպհական հասկացողութեամբ այն հետևանքին են հասել, թէ անհրաժեշտ է նպաստել «Մարդասիրական ընկերութեան» գործին,—քան թէ հաւատալ ինտելիգենցիայի զանազան կեղծ ներկայացուցիչներին, որոնց համար ամեն գործ խորթ և օտար է, եթէ նրա մէջ անձնական շահ չը կայ: Դրանց երգը երգված է: Գործի համար պէտք են այժմ նոր և աւելի թարմ ուժեր: Իսկ հին տեսակի գործիչները, ժամանակ է, որ բոլորովին հրաժարական տան: Լուսաւորութեան գործը պէտք է գտնվի ինտելիգենցիայի ձեռքում, բայց ոչ թմրած, մեռած ինտելիգենցիայի ձեռքում, այլ—կենդանիների: Մի ուրիշ էական պատճառ, որ արգելում է ընկերութեան գործի օրինաւոր ընթացքը,—այդ կանօնադրութեան թերութիւնն է, որը ոչ սակաւ անգամ խորհրդի անդամներին շփոթութեան մէջ է գցում և դժուարացնում է գործողութեան ազատութիւնը:

Այսպիսի թերութիւններից մէկը կարելի է համարել կանօնադրութեան այն յօդուածը, որի հիման վրա ընկերութեան ընդհանուր ժողովը կարող է կազմվել իւրաքանչիւր տարի միանգամ միայն, ընդհանուր հարցեր քննելու համար,—մինչդեռ Ռուսաստանում բարեգործական նպատակ ունեցող բոլոր հիմնարկութիւնները, ընդհանուր ժողով հրաւիրելու վերաբերութեամբ, դրված են ընկերութեան նախագահի և խորհրդի կամքի ներքոյ, որոնց իրաւունք է տրված նշանակել ընդհանուր ժողովներ, երբ և հարկը պահանջելու լինի:

Այդ յօդուածը աւելի արգելառիթ է լինում գործի կանոնաւոր ընթացքին, եթէ ինկատի առնենք և այն հանգամանքը, որ տարեկան ժողովների մէջ սովորաբար կարդում են անդամների հա-

ձուներին, որոնց չեա լինում է և տէր հայրը: Ձաշի ժամանակ բաժակներ են դատարկում, երկտասարդին յաջողութիւն են մաղթում, բայց միւս օրը նրան չեն ճանաչում: Ահա մեր գիւղական դպրոցների վարժապետները և նրանց հոգաբարձուները:

—

ՇԱՄԱԽՈՒՑ մեզ գրում են. սխալ են այն տեղեկութիւնները, իբր թէ այդ քաղաքի հեռագրատան պաշտօնեաները զեղծումներ են գործում իրանց պարտականութիւնների մէջ. ընդհակառակն, նրանք շատ խղճմտաբար են կատարում իրանց ծառայութիւնը:

—

ՇՈՒՇՈՒՑ գրում են՝ տեղային հոգ. դպրոցի տեսուչ պ. Մանդինեանցը բաւական նոր բարեկարգութիւններ մտցրեց դպրոցի մէջ, թէ ժողովուրդը և թէ հոգաբարձութիւնը շատ գոհ են:

—

Վ. ԱԳՈՒԼԻՍԻՑ գրում են. տեղային երկսեռ դպրոցի տեսուչ պ. Թուսիկեանից խիստ դժգոհ է հասարակութիւնը. շատերը կամենում էին նրան այս տարի հեռացնել իր պաշտօնից, բայց պ. տեսուչը բաւական շահաւէտ պայման է կապել հոգաբարձութեան հետ երեք տարի ժամանակով, եթէ արձակելու լինեն, հոգաբարձութիւնը պարտաւոր է երեք տարիների ռոճիկը միանգամից վճարել. իսկ տարեկան ռոճիկը 1800 րուբլի է: Բայց եթէ պ. տեսուչը հրաժարվելու լինի, ազատ է: Լաւ պայման է:

—

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ գրում են. տեղային գեր. յաջորդը դիտաւորութիւն ունի հրաժարական տալ իր պաշտօնից: Ալեքսանդրապօլցոց համար մեծ կորուստ կը լինէր այդ, եթէ գեր. հայր սուրբը կը թողնէր այդ քաղաքը: Նա կարողացաւ իր խաղաղասէր և խոհեմ բնաւորութեամբ հին խռովութիւնները հանգստացնել և անհաշտ կուսակցութիւնները միաբանեցնել:

—

ՂՈՒԲԱՑԻՑ գրում են, որ այս քաղաքում բացվեցաւ հաշտարար միջնորդի (Мировой посредникъ) կանցելարեա. գործերը խիստ դանդաղ են ընթանում. կալուածատէր թուրք բէկերի մէջ մեծ դժգոհութիւն է տիրում:

—

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ գրում են. քաղաքի դեպուտատը, որը մի և նոյն ժամանակ կապալառու հայթայթիչ է, շատ թանգացնում է կենսական անհրաժեշտ պիտոյքները, մեծ մասը ինքն գնելով, որ իր յանձն առած կապալների պարտաւորութիւնները կարողանայ կատարել: Դումայի մէջ բողոք յարուցվեցաւ պ. դեպուտատի վրա, բայց ոչինչ հետևանքի չը հասաւ:

—

ՇՈՒՇՈՒՑ մեզ գրում են, որ տեղային դպրոցների վարժապետներից մէկը այս տարի քննութիւնների ժամանակ աշակերտներից ընդունում էր մէկ գլուխ շաքար կամ մէկ ֆունտ թէյ, նրանց լաւ թուանշաններ նշանակելու համար: Այս պատճառով աշակերտներից ոմանք զրկվեցան լաւ թուանշաններից, որոնք վարժապետի պահանջը չը կատարեցին:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ГОЛОСЪ» ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

—

«Голосъ»-ի մէջ կարդում ենք հետևեալ թղթակցութիւնը: Թէպէտ մի քանիսը նախագուշակում էին մինիստրական մօտաւոր դժուարութիւններ, բայց ոչ ոք չէր կարծում, որ Սայիդ-փաշա առաջին մինիստր կը նշանակվի: Սա նոյն Սայիդ-փաշան է, որ առաջին մինիստր եղած ժամանակ ամենևին ուշադրութիւն չէր դարձնում ֆրանսիական դեսպան Ֆուրնիէի վրա: Սա նոյն Սայիդ-փաշան է, որ անամօթաբար թոյն գործածեց Հայոց պատրիարք Ներսէսին պատժելու համար: Սա նոյն Սայիդ-փաշան է, որ իրան սեփականացնելով իր ստորադրեալների ահագին ռոճիկը, նրանց մէջ այնպիսի անկարգութիւն յարուցեց, որ նրանք լոյս ցերեկով շրջապատեցին մեծ վէզիրի պալատը և պահանջեցին իրանցից գողացած ռոճիկը: Այսպիսի մարդու ձեռքին է այժմ Թիւրքիայի վիճակը միայն այն պատճառով, որ սա ուրիշներից աւելի դուրեկան է իր տիրոջը մեծ ընծաներով և Աբդուլ-Համիդի պակասութիւններին շողոքորթելով:

Թիւրքերի տէրը չափազանց ինքնասէր մարդ է և անկարող է հաշտուել այն մտքի հետ, որ մարգարէի փոխանորդը կարող է կախումն ունենալ արհամարհելի քրիստոնեաներից, որոնց թագաւորները դեռ մի դար առաջ հազիւ հազ արժանանում էին «բէյլի» կոչմանը այժմեան սուլթանի նախորդներից: Իսկ այժմ այդ բէյերը համարձակվում են ուղղափառների մեծ խալիֆին հրամաններ և օրէնքներ տալ նրա վարմունքի մասին իր սեփական հպատակների հետ: Ծերունի և ազնիւ Մահմուդ-Նեդիմ-փաշա, լաւ իմանալով, թէ ինչպիսի կործանիչ հետևանքներ կարող են ունենալ պետութեան համար սուլթանի այդ երեխայական ցնորքները, ճշմարիտ բարեկամի և ազգասէրի համարձակութեամբ համոզում էր սուլթանին չընդդիմանալ Եւրօպայի կամքին: Բայց այդ խորհուրդները աւելի էլ թունաւորում էին սուլթանի ինքնասիրութիւնը, որ իր պալատականի խրատներից ձանձրացած, վերջապէս ասաց նրան. «Ծերուկ ղարղա» (ագռաւ) բաւական ձանձրացրիր ինձ քո յիմար խրատներով»:

Սայիդ-փաշային էլ հէնց այդ էր հարկաւոր: Հաւատարիմ ներքինիից իմանալով, որ սուլթանի և նրա յարգելի ամի-փաշայի մէջ սև կատու է անցել, Սայիդ-փաշա սատանայի նման մօտենում է սուլթանին, առաջուց այնպիսի խօսքեր պատրաստելով, որոնք կարող էին ազդել սուլթանի հիւանդ ուղեղի վրա: Եւ նա աջողութիւն ունեցաւ տեսնելով սուլթանին միայն և տխուր, մինչև դեռինը դլուխ տալուց յետոյ, ձեռքերը խաչած նա կանգնեց դրան մօտ և իր տիրոջ նման տխուր ձևացաւ:

—Հը, Սայիդ, ի՞նչ լաւ բան կայ:

—Կարող եմ արդեօք համարձակվել լաւի մասին մտածել, մեծ խունկիար (Մահմեդի փոխանորդ), քանի որ իրականութիւնը ձեր սրբութեանը այդքան տխուր է երևում, ասաց խորամանկ Սայիդը:

—Այո, այո, Սայիդ, ե՞րբ պէտք է վերջանայ այդ զարշելի քրիստոնեաների իշխանութիւնը ինձ վրա:

—Հէնց որ կը կամենան ձեր սրբութիւնը և ձեր վեքիլները, պատասխանեց եռանդով խորամանկ փառասէրը:

Դրանից յետոյ Սաիդ-փաշա ամենահանգստացնող եղանակով սկսեց մեկնել սուլթանին այն նախագիծը, որի օգնութեամբ կարելի է ազատվել ոչ թէ միայն բոյաներից, այլ և եւրօպական դեսպանների պահանջներից: Եւ այդ նախագծի համեմատ սուլթանը պէտք է կատարելապէս արհամարհէ Եւրօպայի պահանջները: Այսպէս պատրաստվեցաւ Սայիդ-փաշայի մեծ վեզիրութիւնը, որ սուլթանից ուրախ գնաց իր տուն:

Իշխանութիւնը ստանալուց յետոյ Սայիդ-փաշա իսկոյն սկսեց հանգստացնել Թիւրքաց հասարակական կարծիքը և շողոքորթել դեսպաններին, բայց այնուամենայնիւ այստեղ ամենքը Սայիդ-փաշայի իշխանութիւնը երկարատև չեն համարում: Հէնց որ սուլթանը կը տեսնի, որ գործերի դրութիւնը չէ փոխվում և Եւրօպայի պահանջները նոյնն են մնում, Սայիդ-փաշա իսկոյն կընկնի: Իսկ եթէ ծովային ցոյցը շուտով կատարվի, առաջին պատերազմական նաւի շարժմունքը Սայիդ-փաշայի ամօթալի անկման պատճառ կը դառնայ:

Սայիդ-փաշա իր «Վակիթ» լրագրին թելադրեց այժմ արդէն տպված հետևեալ տողերը.«Սայիդ և Բեկկեր փաշաների նորին մեծութեանը արած գեկուցման համեմատ, Փոքր-Ասիայի նահանգների մէջ անյապաղ կը սկսեն գործադրել վերանորոգութիւնները: Նոյն փաշաների առաջնորդութեամբ այդպիսի բարերար վերանորոգութիւններ կը մտցվեն նոյնպէս կայսրութեան այլ մասերում: Առժամանակ մի կամ երկու մասնաժողով կը նշանակվի, որին կը մասնակցեն Գերմանիայից հրաւիրված գործին ծանօթ անձեր: Այդ մասնաժողովը կը հսկի, որ վերանորոգութիւնները խստութեամբ կատարվեն: Այսպիսով Գերմանիայից կանչված «ամբողջ Եւրօպային յայտնի» պետական երևելի վերանորոգիչների հանճարն պէս կատարեալ համաձայնութիւն կը տիրէ իր միլիօնաւոր երեխաների մասին ամենահոգատար հայր, սուլթանի և նրա հպատակների մէջ»: Սայիդ-փաշայի բառ առ բառ թելադրած այս յօդուածից կարելի է իմանալ, թէ նոր մեծ վէզիրը ի՞նչպէս է ցանկանում ի նկատի առնել այն նախագիծը, որ տրվեցաւ Բ. Դրանը դեսպանների միաձայն դրութեամբ չերնոգորցիներին, յոյներին և հայերին հանգստացնելու համար:

շիները և աշակերտների առաջադիմութիւնը միայն: Այդ արգելքը պէտք է հեռացնել, փոխելով յիշեալ յօդուածը նոյն մտքով, որպէս ընդունված է գալ միւս համանման հիմնարկութիւնների մէջ, որ այժմ գոյութիւն ունեն Ռուսաստանում:

Կանոնադրութեան խոշոր թերութիւններից մէկն էլ պէտք է համարել այն, որ նրա մէջ պարզ և մանրամասն կերպով չէ ցոյց տրված դպրոցներ բաց անելու նպատակները: Օրինակ, կանոնադրութիւնից չէ երևում, արդեօք դպրոցները միայն գրագիտութիւն ուսուցանելու չափով պէտք է սահմանված լինեն, թէ նրանք պէտք է լինեն շարժական դպրոցներ *), այն կանոններով, որ ընդունված է դպրոցների համար առհասարակ. այսինքն, պահանջվում է արդեօք ամեն անգամ առանձին թոյլտուութիւն ստանալ նշանակված տեղերից այդ դպրոցները բաց անելու կամ տեղափոխելու համար: Թէ այսպէս, թէ այնպէս, ինձ միայն թւում է, որ հայոց ժողովուրդը աւելի մեծ պէտք ունի շարժական դպրոցների և գրագիտութիւն ուսուցանելու նպատակով սահմանված դպրոցների մէջ: Իսկ այդ տեսակ դպրոցների բացման իրաւունք ստանալու համար գործ դրված երկար բանակցութիւնները կարող էին միայն վնասել գործին: Կարելի էր այնպէս կարգադրել, որ ընկերութիւնը ազատ լինէր իր գործողութեան մէջ և միայն տեղեկութիւն տար նրանց բացման մասին, ուր որ հարկն էր:

Կանոնադրութեան մէջ նոյնպէս չէ բացատրված կանդիդատների նշանակութիւնը իրանց պաշտօնի վերաբերութեամբ: Այդ շփոթութիւնը շատ անգամ պատճառ է լինում, որ շատերի խնդիրները իրանց ժամանակին չեն կատարվում և առհասարակ գործի առաջադիմութիւնը արգելքների է հանդիպում: Շատերը խորհրդի անդամներից ամեն տարի գնում են Ռուսաստանի տօնավաճառները, այդ միջոցին կանդիդատների բացակայութեան պատճառով, հարցերը մի քանի ամիս մընում են առանց վճռվելու, որովհետև նիստերը չեն կայանում և վճիռները ապօրինի են համարվում, եթէ անդամներից գոնէ հինգը ներկայ չեն: Այսուամենայնիւ, այդ անկարգութիւնների մէջ կարելի է մեղադրել ոչ այնքան կանոնադրութիւնը, որքան խորհրդի անդամներին: Այդ վերջինները կարող էին օգուտ քաղել իրանց տրված իրաւունքներից և առաջարկել ընդհանուր ժողովին ընտրելու կանդիդատներ, դրանով նրանք միջոց կը տային ընկերութեան գործերի կանոնաւոր ընթացքին: Ես թողնում եմ կանոնադրութեան ուրիշ շատ մանր թերութիւնները, որոնք նոյնպէս կարօտ են փոփոխութեան, բայց մի բան չէ կարելի առանց ուշադրութեան թողնել: Ամբողջ տասն տարվայ ընթացքում, ընկերութեան անդամները և նրա կառավարիչները, իրանց տգիտութեան պատճառով, չեն հասկացել կանոնադրութեան միտքը, տալով նրա զանազան յօդուածներին սխալ բացատրութիւն, և այսպիսով իրանք կաշկանդել են իրանց գործունէութիւնը, ինչպէս այդ եղել է փողերի ծախսելու իրաւունքի վերաբերութեամբ: Այս տեսակ հիմնարկութեան մէջ, շատ հասկանալի է, որ կեանք լինել չէ կարող: Օրինակ, ինչպէս էին բացատրում կանոնադրութեան յօդուածներից մէկի միտքը. ասված է. «Խորհրդի անդամները իրաւունք չունեն մի որոշ ժամանակի ընթացքում, որ նշանակված է ընդհանուր ժողովից, ծախսել պատուաւոր անդամների մէջ բերած փողերը և խոշոր նուիրատուութիւնները.» —իսկ մինչև այսօր խորհրդի անդամները այնպէս էին հասկանում, թէ իրանք ամենևին իրաւունք չունեն ծախսելու ոչինչ, բացի իսկական անդամների մտցրած փողերից և մնացած դրամագլխի տոկոսներից. և յետոյ հէնց իրանք գանգատվում էին, թէ այդ յօդուածը նրանց դժուարութիւնների մէջ է դցում:

Երկար կը լինէր բոլոր անկարգութիւնները մի առ մի քննել. ես վերջացնում եմ, ինձ թոյլ տալով դառնալ դէպի ընկերութեան կառավարիչները մի քանի բարի խրատներով: Ընկերութեան կառավարիչները, շատ հասկանալի է, որ այնքան ընդունակութիւն չունեն, որ կարողանան իրանք բարեկարգել գործը: Նրանց նպատակը պէտք է լինի այսուհետև աշխատել մտցնելու իրանց շրջանի մէջ որքան կարելի է մեծ թւով զարգացած ուժեր, հրաւիրելով ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչներին իրանց ժողովների մէջ, և տալով նրանց խորհրդակցելու իրաւունք և ձայն, որպէս այդ թոյլ է տալիս ընկերութեան կանոնադրութիւնը: Մինչև յունվար ամիսը, այսինքն, մինչև առաջիկայ ընդհանուր ժողովը, կարելի է շատ բաների մասին խօսել, կարելի է շատ բաներ վճռել: Ընկերութեան կառավարիչներին հարկաւոր է մի և նոյն ժամանակ, որքան կարելի է ծանօթացնել բոլոր անդամներին իրանց կարծիքների հետ: Ընկերութեան կառավարիչները պէտք է խղճմտաբար քննեն այն բոլոր առաջարկութիւնները, որոնք ուղարկվում են նրանց ամեն կողմից և մնում են մինչև անգամ առանց կարդացվելու: Աւելի նպատակայարմար կը լինէր, եթէ ընկերութեան կառավարիչները բացանէին տասը վարժատներ միայն գրագիտութիւն ուսուցանելու համար և փակէին իրանց այժմեան ունեցած դպրոցը, եթէ նիւթական միջոցները չէին ներում պահպանել նրան: Գըլխաւորն այն է, որ նրանք պէտք է ի նկատի ունենան այն մեծ պատասխանատուութիւնը, որ յանձն են առել ամբողջ հասարակութեան առջև: Ոչինչ առիթ չը կայ ընկերութեան կառավարիչներին ձլատ լինել և երկիւղ կրել ծախսերից, թէև զգուշութիւն հարկաւոր է: Նրանք, վերջապէս, պէտք է հասկանան, որ իրանց գործի յառաջադիմութիւնը կախված է հասարակութեան համակրութիւնից. իսկ հասարակութեան համակրութիւնը կարելի է գրաւել այն ժամանակ միայն, երբ նրան ցոյց կը տրվեն գործունէութեան շօշափելի արդիւնքներ: Թող ընկերութեան կառավարիչները օրինակ առնեն Կ. Պօլսի «Արարատեան» ընկերութիւնից:

Ժամանակ է մի նոր կեանք տալու Բագու[illegible] «Մարդասիրական Ընկերութեանը»: Եթէ նրա կառավարիչները չեն կարող, կամ այդ անելու համար բաւական ուժեր չունեն, —եթէ նրանց մէջ չը կա[illegible] ընդունակ մարդիկ, ուրեմն, թող իրանք դուր[illegible] գան ասպարէզից և յանձնեն գործերի կառավա[illegible]րութիւնը Թիֆլիսեցիներին. կամենում եմ ասե[illegible] տեղափոխեն ընկերութեան կենտրոնը Թիֆլի[illegible] Այստեղ կարելի է գտնել ինտելիգենցիայի ճշմարի[illegible] ներկայացուցիչներ, որոնք գործով ապացուցին, [illegible] իսկապէս ուժեր են: Դրանք ապացուցին, թէ կա[illegible]րող են վարել լրագրական, ամսագրական և դպր[illegible]ցական գործեր, ստեղծեցին հայկական առանձ[illegible]բեմ, — այստեղ միայն պակաս է մի այնպիսի հի[illegible]նարկութիւն, աւելի ընդարձակ նպատակներով, ո[illegible]պիսին է «Մարդասիրական ընկերութիւնը»:

Երբ իմ վերոյիշեալ առաջարկութիւնները նկա[illegible]տի առնվին, այն ժամանակ Բագուի «Մարդա[illegible]րական ընկերութեան» կառավարիչներին պէտք համարել բարեխիղճ գործիչներ, և ոչ ոք իրաւու[illegible] չի պիտի ունենայ դատապարտել նրանց:

Միքայէլ Ղազարեան

---

*) Շարժական դպրոցներ կան, օրինակ, Շվեդիայում, դրանք միայն ժամանակաւորապէս հիմնվում են այս և այն հասարակութեան մէջ գրագիտութիւն սովորցնելու նպատակով, յետոյ տեղափոխվում են: